

УДК 159:343.84

Дронов Андрій Євгенович –
здобувач кафедри юридичної
психології Національної академії
внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ТРЕНІНГУ В ДІЯЛЬНОСТІ ПЕНІТЕНЦІАРНОГО ПСИХОЛОГА

Досліджено проблему вдосконалення рівня психокорекції психологічних детермінант девіантної поведінки особистості. Аргументовано, що ця проблема полягає у відсутності цілеспрямованих технологій формування та розвитку ціннісних орієнтацій засуджених. Здійснено аналіз психотренінгової роботи пенітенціарних психологів як однієї з основних умов ефективності психокорекції засуджених у специфічних умовах виправної установи.

Ключові слова: виправна установа; засуджений; пенітенціарний психолог; групова психокорекція; соціалізація; тренінг; психотренінгова робота; тренінгові технології; девіантна особистість; ресоціалізація.

Різка збільшення кількості засуджених із різними формами адикцій, які відбувають покарання в установах кримінально-виконавчої служби, відносна доступність наркомістких речовин зумовлюють поширення незворотних нищівних наслідків. Це перешкоджає реалізації завдань і цілей ресоціалізації, а також ускладнює здійснення виправного впливу на засуджених. Причинами загострення зазначеної проблеми також є омолодження наркозалежного спецконтингенту, слабка медико-правова та соціально-реабілітаційна база, що висуває нові вимоги до форм і методів роботи з такими засудженими.

Водночас будь-які праворежуючі, режимно-виправні чи соціально-виховні засоби, різноманітність методів та використання інструментів психіатричних, психотерапевтичних, психолого-педагогічних, соціально-реабілітаційних заходів, а також сукупність різноманітних видів діяльності під час

організації психологічної допомоги наркозалежним засудженим, не можуть бути ефективними без усвідомлених і цілеспрямованих зусиль власне адиктів. Іншими словами, будь-які спроби примусової антинаркотичної корекції зводяться нанівещь без усвідомленої вольової відмови наркозалежного від будь-яких адиктивних проявів у поведінці, бажання зберегти власне здоров'я та своє соціально-психологічне благополуччя.

Досягнути повної відмови від вживання психоактивних речовин, свідомої правослухняної поведінки, а також підтримання особистісного зростання, практично неможливо лише шляхом використання традиційних методів ресоціалізації. Тому в процесі психологічної допомоги особливої актуальності набувають інтерактивні методи тренінгової психокорекції. Це зумовлено тим, що саме такі сучасні методи дають змогу наркозалежним засудженим усвідомити й переоцінити зміст конкретних життєвих подій, явищ навколишнього середовища, негативний вплив наркотизму на соціально-психологічну якість життя на здоров'я людини. Таке стимулювання розвитку усвідомленої позиції сприяє активізації мотивації відмови від наркотичної залежності та формує готовність до лікувальних чи корекційних заходів.

Натомість у сучасній пенітенціарній практиці слід звернути увагу на недостатні результати психокорекційного впливу на девіантну особу засудженого, що, на нашу думку, є актуальною проблемою. Недостатні зміни характерологічних показників за підсумками проведених психокорекційних заходів виявляються, зокрема, у посиленні асоціальної поведінки засуджених і має важливе значення для подальшої соціалізації останніх у суспільстві. Завдання психолога полягає в тому, щоб переорієнтувати засудженого, усунути психологічний опір, викликати інтерес до психокорекційної роботи з одночасним посиленням бажання брати участь у таких заходах, допомогти змінитися на краще й відмовитися від деструктивної поведінки. Людина здатна змінити власні переконання та стереотипи тільки в тому разі, якщо вона на практиці, у реальній життєвій ситуації отримала досвід іншої поведінки, переживши емоційний підйом, відповідно, стимулюючи в собі готовність до особистих змін. Таких результатів засуджений може досягти завдяки участі в соціально-психологічних тренінгах [1].

Однією з передумов ефективності психокорекційної роботи із засудженими в специфічних умовах виправної установи є комплексний підхід до цієї діяльності. Ідеться не лише про різноманітність методів та інструментів (терапевтичних, психіатричних, психолого-педагогічних, правових), а й про сукупність різних видів діяльності під час організації та регулювання виховного процесу, його логічне планування. Терміни «психологічна корекція», «неклінічна психотерапія», «психологічна реабілітація», «психологічна допомога» можуть бути використані як синоніми. Повне визначення цього поняття таке: психокорекційна робота – це вплив на особистість засудженого (його ціннісні орієнтації, соціальні уявлення, особистісні якості, психічний стан) із метою її виправлення за допомогою використання психологічних методів, спеціальних програм і психотехнологій [2, с. 6].

Саме тому, на думку вітчизняних учених, проблему психокорекційної роботи в установах виконання покарань слід розв'язувати шляхом синтезування наявних психокорекційних методик, у тому числі підвищення до належного рівня тренінгової роботи. Для цього психологові за допомогою різних методів психодіагностики потрібно встановити точний психологічний діагноз, зокрема визначити стан засудженого на початковому етапі, подальші зміни в емоційній сфері, поведінці та можливий кінцевий результат. Цей етап є особливо важливим і слугує передумовою змісту корекційної діяльності. Власне поняття корекційної роботи передбачає застосування методик впливу на особистість. Безсумнівно, жодна з наявних методик не може гарантувати стовідсоткового успіху. Досягти мети можна лише ефективно й творчо поєднуючи їх різноманітність [3, с. 50].

На сьогодні накопичено значний досвід використання тренінгів у різних сферах діяльності людини. У вітчизняній літературі проблемам тренінгових технологій присвячено дослідження І. В. Вачкова, Ю. М. Ємельянова, Г. О. Ковальова, С. І. Макшанова, В. В. Нікандрова, Б. Д. Паригіна, Л. О. Петровської, А. П. Ситнікова, Т. С. Яценко. Використання тренінгових технологій у навчальному процесі розкрито в працях Д. О. Александрова, Н. А. Євдокімова, Л. І. Казміренко, О. І. Кудерміна, В. О. Лефтерова, С. Д. Максименка, Н. Ю. Максимової, Л. І. Мороз, А. В. Чуйко, Ю. М. Швалба, С. І. Яковенка та ін.

У пенітенціарній практиці в роботі із засудженими також здійснено спроби реалізувати психотехнології емоційно-вольового тренінгу (О. І. Ушатигов, Н. А. Харіна), соціально-психологічного тренінгу (М. Г. Дебольський, А. І. Мокрецов), а також когнітивно-поведінкової (Б. Г. Бовін, С. Д. Хачатурян) і арттерапевтичної (Е. В. Зауторова, Т. Ю. Колошина) групової психокорекції. Накопичений досвід використовують не лише в пенітенціарній практиці, а й у діяльності різних реабілітаційних центрів, що підтверджує значущість та ефективність такої діяльності, а також підвищує професіоналізм персоналу [4].

Сьогодні існує чимало різновидів психологічних тренінгів. На нашу думку, найбільш повно визначив це поняття Б. Д. Карвасарський. Він вважає, що тренінг (від англ. train – тренувати, тренуватися) – це сукупність психотерапевтичних, психокорекційних і навчальних методів, спрямованих на розвиток навичок самопізнання й саморегуляції, навчання та міжособистісної взаємодії, комунікативних і професійних умінь [5, с. 645]. Це дзеркало, у якому за допомогою інших учасників засуджений отримує можливість побачити себе збоку. Іноді тренінг дає змогу йому вперше в житті позбутися помилкового сприйняття себе та інших.

Грунтуючись на власному досвіді роботи із засудженими (понад десять років), а також досвіді інших фахівців пенітенціарної практики, можна стверджувати, що для цієї категорії людей психокорекційні заходи можуть викликати психологічний шок. Тому участь у тренінгу буває досить «болючою» процедурою для такої особистості, адже можуть постраждати самолюбство й самооцінка.

З огляду на це, головними основними принципами психологічного тренінгу, який застосовують у роботі із засудженими, є конфіденційність і довірливість у спілкуванні, що виявляється в особистій порядності психолога. Це сприяє розвитку взаємної довіри, оскільки члени групи переконані, що їх проблеми не забудуть розголосу, а отже, легше йдуть на відкритий і щирий контакт один з одним і з тренером. У психотренінговій роботі також доцільно дотримуватися добровільності участі й наявності постійного складу групи, у якій можливі разові «вливання» окремих учасників, що дає змогу адаптувати засуджених до нового для них досвіду. Тому для ефективного проведення заходів тренеріві

доцільно бути керівником або ведучим. Водночас його позицію всі повинні усвідомлювати, як і власне концепцію з постановкою чіткої мети тренінгу.

Планувати тренінг потрібно з урахуванням обмеженості часу у зв'язку з установленими правилами внутрішнього розпорядку. Тренінг краще організувати в пристосованому для цього місці, але в ізолюваному від звичайної тюремної обстановки приміщенні, що сприяє такій діяльності. Місця в приміщенні повинно вистачати для того, щоб учасники могли вільно сидіти в загальному колі не надто близько, не порушуючи зони комфорту, яка для засуджених є важливим чинником, а за потреби – могли поділитися на дрібні групи та виконувати рухові вправи.

У «звичному» для них житті, навіть в умовах установи виконання покарань, засуджені погано сприймають наявність загальногрупових норм. Деякі просто про ці правила не знають, інші не сприймають їх серйозно і навіть соромляться їх, треті намагаються підтримувати загальноприйнятую поведінку свого середовища, користуючись правилами й традиціями субкультури, і навіть хизуються цим. Тому під час проведення тренінгу дуже важливо визначити правила поведінки, що будуть відповідати загальноприйнятим правилам у реальному житті, дотримання яких допоможе взаємодії з оточуючими. Після того, як група прийняла такі правила поведінки, тренер повинен увесь час слідкувати за їх дотриманням, заохочуючи засуджених до їх дотримання та караючи за невиконання санкціями, які також прийняла група (наприклад, це можуть бути певні фізичні вправи).

Важливим принципом проведення тренінгу є активність кожного учасника групи. Спочатку тренер сам задає динаміку тренінгу та в разі вдалої роботи поступово передає цю активність групі, мотивуючи кожен прояв активності учасників. Під час визначення темпу та напряму роботи потрібно враховувати, що навички, отримані в груповій роботі, учасники зможуть використовувати за межами групи, для чого доцільно використовувати метод рефлексії після кожної вдалої вправи або блоку. Не допускаючи критики або насмішок, учасникам треба допомогти отримати зворотній зв'язок (тренер повинен слідкувати за тим, щоб зворотний зв'язок надавався тільки в доброзичливій манері). Такий прийом є досить дієвим способом у

самопізнанні, адже практично кожній людині важко адекватно зрозуміти, як він виглядає в очах іншої людини.

У процесі тренінгу важливо також досягти манери висловлювань засудженими про себе, власні почуття, відчуття від себе, персонально уникаючи коментарів і пояснень чужої позиції. Важливо розуміти складність роботи в такій групі, адже більшість учасників готові говорити, але не готові слухати інших.

Ще однією проблемою є ригідність засуджених – учасників тренінгу, що стоїть на заваді набуття нового досвіду. Варто також звернути увагу на підвищену вразливість цього контингенту, користуватися краще безоціночними судженнями, уникаючи негативних характеристик, якомога менше вступаючи в дискусію, що не стосуються заданої теми.

Важливим принципом психотренінгової роботи із засудженими є наявність мети тренінгу. Загальні цілі формуються в класичній манері та частіше формулюються в назві тренінгу, вони можуть бути досить різноманітними, з нахилом на специфіку діяльності пенітенціарного психолога та певну складність цільової аудиторії засуджених, які відбувають покарання.

Серед найбільш поширених загальних цілей тренінгу для засуджених можна виділити:

- розвиток навичок саморегуляції;
- підвищення комунікативної компетентності;
- зміна стереотипів поведінки;
- формування нових умінь;
- удосконалення професійних навичок;
- розвиток соціальної перцепції;
- характерологічні зміни особистості;
- підвищення особистісного рівня тощо [6, с. 5–8].

Передумовою вдалого проведення тренінгів є також принцип «тут і зараз». Саме безпосереднє спілкування в тренінговій групі слугує підґрунтям для розвитку та психокорекції особистості. Тренінг повинен давати засудженому не швидкоплинні емоції, а конкретні знання та практичні навички, які в подальшому він зможе ефективно використовувати у своєму житті. З огляду на це, результати тренінгу потрібно оцінювати не відразу, а через певний час після його закінчення, коли первинні враження та емоції вляглися, і стає видно реальний рівень позитивної психологічної

трансформації учасників: підвищення самооцінки, зміна стратегій поведінки, зняття бар'єрів у спілкуванні.

Отже, значний досвід використання психотренінгових технологій за різними напрямками психокорекційної роботи дає змогу екстраполювати ці позитивні результати й на психопрофілактичну роботу, яку забезпечують штатні психологи пенітенціарних установ України стосовно спецконтингенту в процесі їх ресоціалізації. Тому, на нашу думку, розроблення цільових психокорекційних тренінгових програм для засуджених сприятиме забезпеченню своєчасної профілактичної роботи з урахуванням індивідуальних факторів, що зумовлюють відхилення в поведінці й свідомості засуджених та передбачає ефективний психокорекційний вплив на девіантну особистість. Використання тренінгової роботи в діяльності практичних психологів, особливо в умовах пенітенціарної установи, є одним із найважливіших методів у практиці, яка є дієвим засобом психокорекції засудженого та подальшої його ресоціалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тренинговые технологии. Обоснование необходимости и пути внедрения тренинговых технологий в деятельность ОВД [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://trainingcenter-dli.narod.ru/4.htm>.

2. Психокоррекционные технологии в работе пенитенциарных психологов // Сборник материалов психологов уголовно-исполнительной системы. – Ч. 1. – М. : ОПС ГУИН Минюста России, 2005. – 201 с.

3. Робоча книга пенітенціарного психолога / за заг. ред. В. М. Синьова, В. С. Медведева. – К. : МП Леся, 2000. – 224 с.

4. Арапова А. С. Психопрофилактика в осужденных мужского пола деструктивных последствий пребывания в следственном изоляторе ОВД [Электронный ресурс] : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Арапова Анастасия Сергеевна. – Вологда, 2011. – 221 с. – Режим доступа :

<http://www.dissercat.com/content/psikhoprofilaktika-u-osuzhdennykh-muzhskogo-pola-destruktivnykh-posledstviy-prebyvaniya-v-sl#ixzz3VsW3s8qC>.

5. Карвасарский Б. Д. Психотерапевтическая энциклопедия / Б. Д. Карвасарский. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 752 с.

6. Горбатова Е. А. Теория и практика психологического тренинга : [учеб. пособие] / Е. А. Горбатова. – СПб. : Речь, 2008. – 320 с.
